

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Історичний факультет
Кафедра археології та музеєзнавства

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник декана
науково-педагогічної та навчальної роботи

2022 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Кочовики у культурному розвитку Східної Європи

для студентів

галузь знань	03 Гуманітарні науки
спеціальність	032 Історія та археологія
освітній рівень	другий (магістерський)
освітня програма	Археологія
вид дисципліни	вибіркова (дослідницьке спрямування «Археологічні дослідження: джерела, методика, реконструкції»)

Форма навчання	денна
Навчальний рік	2022/2023
Семестр	3
Кількість кредитів ECTS	4
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладач: Іванисько Світлана Іванівна, кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства.

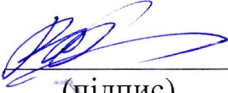
Пролонговано: на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

на 20__/20__ н.р. _____ (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

Розробник: Іванисько Світлана Іванівна, кандидат історичних наук, асистент кафедри археології та музеєзнавства

ЗАТВЕРДЖЕНО

Зав. кафедри археології та музеєзнавства

 (Ростислав ТЕРПИЛОВСЬКИЙ)
(підпис)

Протокол № 1 від «25» 08 2022 р.

Схвалено науково - методичною комісією історичного факультету

Протокол від «26» 08 2022 року № 1

Голова науково-методичної комісії (Наталія ТЕРЕС)
(підпис)

ВСТУП

1. Мета дисципліни – формування системного уявлення у студентів про провідні риси культури номадів, взаємовпливи осілого і кочового населення на господарство, економіку, суспільне життя та світоглядні уявлення.

2. Попередні вимоги до опанування або вибору навчальної дисципліни:

1. Знати

- основи археологічної періодизації,
- базові поняття та терміни з археології,
- основи типології та класифікації археологічних матеріалів;
- основні ознаки різних археологічних культур та особливості їх наукового дослідження;
- специфіку археологічних культур території України.

2. Вміти визначати послідовність та взаємозалежність археологічних процесів.

3. Володіти елементарними навичками

- роботи з науковою та навчально-методичною літературою,
- джерельної критики,
- аналізу та встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

3. Анотація навчальної дисципліни:

Південноукраїнський Степ є невід'ємною частиною так званого Євразійського степового коридору – традиційного регіону мешкання кочових народів. Від періоду раннього залізного віку до пізнього середньовіччя кочові суспільства євразійських степів значною мірою впливали на культурний поступ східноєвропейського регіону в цілому.

Курс побудований як історико-археологічний нарис розвитку населення євразійського степу на досить тривалому проміжку часу: з періоду раннього залізного віку до розвинутого середньовіччя (I тис. до н.е. – перша третина XIII ст. н.е.). В рамках курсу аналізується зміна етнокультурної ситуації в регіоні протягом зазначеного періоду. Також вивчається історія політичних утворень євразійських кочовиків т.зв. «кочових імперій».

Особливий акцент зроблено на аналіз взаємодії кочового населення з осілим лісостеповою та лісовою смуг Східної Європи. Висвітлюється роль цих двох масивів на культурний та етнічний розвиток регіону. Розглядається взаємодія Русі з синхронними кочовими угрупованнями, акцентується увага на різних моделях контактів, а також реальній ролі монгольських походів у розпаді Давньоруської держави.

4. Завдання (навчальні цілі):

- вивчення процесу формування кочового способу життя;
- аналіз понять «кочовик», «номади», «кочова імперія» тощо;
- виокремлення особливостей матеріальної культури та побуту кочового населення;
- ознайомлення з історією розвитку населення євразійського степу з періоду раннього залізного віку до розвинутого середньовіччя (I тис. до н.е. – перша третина XIII ст. н.е.);
- визначення ролі кочового та осілого населення у культурному розвитку Східної Європи.

Дисципліна сприяє формуванню загальних та фахових компетентностей:

ЗК 06. Здатність працювати в міжнародному контексті;

ЗК 08. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності;

ФК 01. Здатність виявляти та досліджувати історичні й археологічні джерела різних видів, аналізувати наукові тексти, узагальнювати інформацію;

ФК 02. Здатність здійснювати історичні й археологічні дослідження з визначеної тематики, в тому числі використовуючи методологічний інструментарій інших гуманітарних і соціальних наук;

ФК 04. Здатність виявляти специфіку в підходах до вирішення проблем в галузі історії та археології представників різних наукових напрямів та шкіл, критично осмислювати новітні досягнення історичної науки;

ФК 13. Здатність проводити аналіз специфічного археологічного матеріалу, вміти орієнтуватися в теоретичних концепціях галузевої археології.

5. Результати навчання за дисципліною:

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація; 4. автономність та відповідальність)		Форми (та/або методи і технології) викладання і навчання	Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання (за необхідності)	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
1.1.	знати основні кочові угруповання, їхнє розташування в часі і просторі;	лекція, семінар, самостійна робота	контрольна робота	5
1.2.	знати загальну характеристику археологічних пам'яток кочовиків на території України;	лекція, семінар, самостійна робота	усне опитування	10
1.3.	знати характерні риси матеріальної культури кочових племен;	лекція, семінар, самостійна робота	усне опитування	10
1.4	знати основні етапи взаємовідносин кочових суспільств та осілих;	лекція, семінар, самостійна робота	усне опитування	10
2.1	вміти орієнтуватись в основних типах матеріальних решток кочових суспільств;	лекція, семінар, самостійна робота	контрольна робота	5
2.2	вміти здійснити дослідження та охарактеризувати розвиток матеріальної та духовної культури кочовиків в період раннього залізного віку;	самостійна робота	індивідуальне завдання 1	10
2.3	вміти здійснити дослідження та охарактеризувати розвиток матеріальної та духовної культури кочовиків в середньовіччі	самостійна робота	індивідуальне завдання 2	10
4.1	визначати специфічні напрямки розвитку кочовиків, особливості їх матеріальної та духовної культури та їх відображення в археологічних пам'ятках, взаємовпливи кочового та осілого населення	лекція, семінар, самостійна робота	іспит	40

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання (не обов'язково для вибіркових дисциплін, які не входять до блоків спеціалізації)

Результати навчання дисципліни (код)	1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	2.1.	2.2.	2.3.	4.1.
	Програмні результати навчання (назва)							
ПР 06. Здійснювати експертизу пам'яток історії, археології та культури з метою їх охорони та можливого подальшого використання.	+	+		+	+			
ПР 15. Проводити дослідну роботу з вивчення археологічних колекцій, визначати історичну, наукову та інформаційну цінність артефактів.			+		+	+	+	+

ПР 16. Володіти навичками атрибуції артефактів, біофактів та геофактів.		+	+		+			+
---	--	---	---	--	---	--	--	---

7. Схема формування оцінки.

7.1 Форми оцінювання студентів:

- семестрове оцінювання:

1. Контрольні роботи: РН 1.1, 2.1 - 10 балів / 6 балів*.
2. Індивідуальне завдання 1: РН 2.2 - 10 балів / 6 балів.
3. Індивідуальне завдання 2: РН 2.3 - 10 балів / 6 балів.
4. Оцінювання роботи під час семінарських занять: РН 1.2, 1.3, 1.4 - 30 балів / 18 балів.

* максимальний бал / пороговий бал для отримання позитивної оцінки з відповідної форми контролю.

- підсумкове оцінювання: іспит.

- форма оцінювання – іспит;
- максимальна кількість балів, які може отримати студент – 40 балів;
- Оцінюються такі результати навчання студента: вміння визначати специфічні напрямки розвитку кочовиків, особливості їх матеріальної та духовної культури та їх відображення в археологічних пам'ятках, взаємовпливи кочового та осілого населення.
- форма проведення іспиту – письмова, види завдань – завдання, які потребують розгорнутих відповідей;
- мінімальний пороговий рівень екзаменаційної оцінки, за якої іспит вважається складеним – **24 бали**.

Необхідна умова допуску до екзамену: студент не допускається до екзамену, якщо під час семестру набрав **менше ніж 20 балів (критично-розрахунковий мінімум)**. Рекомендований мінімум допуску до екзамену **36 балів**.

7.2 Організація оцінювання:

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані з усіх тем двох змістових модулів: бали, отримані за семінарські заняття та модульні контрольні роботи; бали, отримані за виконання індивідуальних завдань у формі презентації, а також бали, отримані під час складання підсумкового контролю (іспиту).

Зміст курсу поділений на 2 змістових модулі. Кожний змістовий модуль включає в себе лекції, семінари, самостійну роботу студентів, які завершуються рейтинговим контролем рівня засвоєння знань програмного матеріалу відповідної частини курсу. У змістовий модуль 1 (ЗМ1) входять теми 1 – 6, у змістовий модуль 2 (ЗМ2) – теми 7 – 16.

Результати навчальної діяльності студентів оцінюються за 100-бальною шкалою.

Змістовий модуль 1. Кочові суспільства на території України в ранньому залізному віці.			Змістовий модуль 2. Кочові суспільства на території України в середньовіччі.			Іспит
30 залікових балів (максимум)			30 залікових балів (максимум)			
Самостійна робота (виконання індивідуально го завдання)	Семінарські заняття	Модульний контроль	Самостійна робота (виконання індивідуально го завдання)	Семінарські заняття	Модульний контроль	40 балів (максимум)
10 (максимум)	15 (максимум)	5 (максимум)	10 (максимум)	15 (максимум)	5 (максимум)	

Упродовж семестру оцінюється робота студента *під час кожного семінару* (доповідь, презентація, доповнення, участь у дискусії).

Під час семінару студент має можливість досягти від 1 до 5 балів.

Критеріями оцінювання відповіді студента під час семінару є:

- повнота розкриття питання 1-2 бали;
- логіка викладення 1 бал;
- використання основної і додаткової літератури 1 бал;
- аналітичні міркування, вміння робити висновки 1 бал.

Предметом самостійної роботи студентів є опрацювання ними як окремих тем, так і деяких розділів тем програми курсу. Перевірка рівня засвоєння матеріалу самостійно опрацьованих тем чи окремих розділів здійснюється під час семінарських занять, оцінювання індивідуальних завдань у формі презентації модульних контрольних робіт.

Виконані індивідуальні завдання у формі презентації студент подає викладачеві не пізніше ніж за два тижні до проведення модульного контролю з відповідного Змістового модулю.

Критерії оцінки індивідуального завдання:

- глибоке розкриття проблеми, відображена власна позиція 10-9 балів;
- обґрунтоване розкриття проблеми 8-7 бали;
- тема розкрита неповністю, обмежена джерельна база та обґрунтування 6 балів;
- робота переважно компілятивного рівня 5-3 бали;
- розкритий лише один окремих аспект теми 2-1 бали.

Теми індивідуального завдання з кожного змістовного модулю викладач пропонує студентам на першому занятті відповідного модулю.

Після завершення відповідно Змістового модулю 1 і Змістового модулю 2 проводяться **модульні контрольні роботи (МК)**. Участь студентів в контрольних заходах обов'язкова. МК проводиться у формі письмової роботи у вигляді тесту з 5 питань, правильна відповідь на кожне питання оцінюється в 1 бал. МК оцінюється в 5 балів (максимально).

У випадку відсутності студента з поважних причин відпрацювання та передачі модульних контрольних робіт здійснюються у відповідності до «Положення про порядок оцінювання знань студентів при кредитно-модульній системі організації навчального процесу» від 1 жовтня 2010 року.

Екзаменаційний білет містить два завдання, кожне з яких оцінюється в 20 балів.

Критеріями оцінювання відповіді є:

- Відповідь повна, подане власне бачення проблеми 19-20
- Відповідь повна, подане власне бачення проблеми та зроблені ґрунтовні висновки, проте наявні окремі незначні помилки при викладі фактичного матеріалу 16-18
- Відповідь відображає знання фактичного матеріалу з питання 13-15
- Відповідь демонструє знання фактичного матеріалу, але допущені окремі помилки 10-12
- Відповідь фрагментарна, відображені лише деякі аспекти проблеми 7-9
- Відповідь фрагментарна, наявні суттєві помилки при викладі фактичного матеріалу 4-6
- Відповідь має значні помилки, або відсутня 1-3

Умовою допуску до екзамену є отримання студентом під час семестрового оцінювання не менше ніж 20 балів (критично-розрахунковий мінімум). При цьому обов'язковим є успішне складання модульних контрольних робіт. Рекомендований мінімум для допуску до екзамену – 36 балів.

При простому розрахунку отримаємо:

	Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Екзамен	Підсумкова оцінка
Мінімум	18	18	24	60
Максимум	30	30	40	100

7.3 Шкала відповідності оцінок

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

8. Структура навчальної дисципліни. Тематичний план лекцій та семінарських занять.

№ лекції	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	семінари	сам. роб.
Змістовий модуль 1				
Кочові суспільства на території України в ранньому залізному віці.				
1	Тема 1. Вступ. Кочівництво: загальна характеристика суспільства, передумови виникнення кочового господарства.	2		5
2	Тема 2. Ранні кочовики на території України. Історичні кіммерійці.	2	2	5
3	Тема 3. Скіфська культура та її вплив на сусідів.	2		5
4	Тема 4. Сармати на Україні та їх стосунки з сусідами.	2	2	5
5	Тема 5. Пізні скіфи.	2		5
6	Тема 6. Кочовики раннього залізного віку та осіле населення на території України.	2	1	5
Індивідуальне завдання				10
Модульний контроль.			1	
Змістовий модуль 2				
Кочові суспільства на території України в середньовіччі.				
7	Тема 7. Населення Центральної та Східної Європи у гунський період. Тема 8. Авари та слов'яни.	2	2	5
8	Тема 9. Кочові болгари. Тема 10. Хозарський каганат та салтівська культура.	2	2	5
9	Тема 11. Угри та слов'яни. Тема 12. Печеніги та торки і Київська Русь.	2	2	5
10	Тема 13. Тюрки-федерати у складі Київської Русі. Тема 14. Половці та Київська Русь.	2	2	5
11	Тема 15. Монголо-татари в Європі.	2	1	5
12	Тема 16. Висновки. Внесок кочових суспільств в культурний розвиток народів Європи та Азії.	2		5
Індивідуальне завдання				10
Модульна контрольна робота			1	
ВСЬОГО		24	16	80

Загальний обсяг 120 год., в тому числі:

лекцій – 24 год., семінарські заняття – 16 год., самостійна робота - 80 год.

Рекомендовані джерела:

Основні:

1. Абашина Н.С., Козак Д.Н., Синиця Є.В., Терпиловський Р.В. Давні слов'яни. Археологія та історія. – К., 2012.
2. Археологія і давня історія України. – 2020, вип.. 3 (36) [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_36\(3\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_36(3).pdf)
3. Давня історія України. – К., 1997. – т. 1-3.
4. Етнічна історія давньої України. – К., 2000.
5. Історія цивілізації. Україна. Том 2. Від Русі до Галицького князівства (900-1256). – К., 2021.
6. Тіні згаданих предків. Від склавинів до русинів. Прадавня Україна, Русь і походження українців. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2016.

Додаткові:

1. Археология СССР. Славяне и их соседи в конце I тыс. до н.э. - первой половине I тыс. н.э. – М., 1993.
2. Археология СССР. Степи Европейской части СССР в скифо-сарматское время. – М., 1989.
3. Археология СССР. Степная полоса Азиатской части СССР в скифо-сарматское время. – М., 1992.
4. Археология СССР. Финно-угры и балты в эпоху средневековья. – Москва: Наука, 1987.
5. Археология Украинской ССР. – К., 1982. – Т. 2-3.
6. Блажевич Н.В. Печеніги у Київській землі. // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002.
7. Борисов А.В. Печеніги у Пороссі (територія та кількість населення). // Scientific Journal Virtus, 2019, 38.
8. Вооружение скифов и сарматов. – К., 1984.
9. Гречко Д.С. Рівень розвитку суспільства та форми поховання (за матеріалами Східної Європи доби раннього заліза). // Місто: історія, культура, суспільство – 2020 – 11.
10. Іванова С.В. Найдавніші кургани як знакова система // Археологія. – 2021 – № 1 http://vgosau.kiev.ua/a/Archaeology_2021_01.pdf.
11. Комар А.В., Борисов А.В. "Свои поганые" Киевской земли: этапы заселения и ландшафтно-географическая ниша кочевников в земледельческом обществе. // *Stratum plus* – 2021 – 5.
12. Махортих, С.В. «Кіммеро-скіфські» старожитності з Центральної Анатолії // Археологія і давня історія України. – 2022, вип. 1 (42) [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_42\(1\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_42(1).pdf)
13. Отрощенко В.В. Проблема датування та інтерпретації кипчацького комплексу Чингульської Могили. – Археологія. – 2018. – № 1. – С. 119-132. http://vgosau.kiev.ua/a/Archaeology_2018_01.pdf
14. Плетнева С.А. Кочевники средневековья. Поиски исторических закономерностей. – М., 1982.
15. Рудич Т.О. Кочова складова населення Середнього Подніпров'я (Правобережжя) давньоруської доби за матеріалами антропології // Археологія – 2019 – № 4 http://vgosau.kiev.ua/a/Archaeology_2019_04.pdf
16. Симоненко О.В. Нарис українського сарматознавства. // Археологія і давня історія України – 2019 – № 2 (31) [http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_31\(2\).pdf](http://vgosau.kiev.ua/load_period-sb/adiu_31(2).pdf)
17. Тайді Т.Ю. Союз чорних клубуків (тюркське на Русі в XI-XIII ст.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ, 2005.
18. Тереножкин А.И. Киммерийцы. – К., 1976.
19. Фіалко О.Є. Скіфські амазонки в археологічних реаліях. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. – К.: ІА НАН України, 2020.